

Csákány Béla

MATEMATIKUS, EGYETEMI TANÁR

Mentegetődés. Nem könnyű házi feladatot kaptam a Szeged nagyra becsült szerkesztőitől. Tizenkét nevezetes eseményről és tizenkét jeles emberről kellene dolgozatot írnom, ami számszerűleg is meghökkenítő penzum. Azon felül még azt is nekem kellene kitalálnom, mik is ezek az események, kik is ezek a kiválóságok, olyan, távolról sem egyszerű ismérvek alapján, hogy pl. legyen köztük a három legmeghatározóbb közéleti akció, de a három leghatékonyabb közszereplő kiválasztása sem potomság, különösen, ha még olyan kérdés is van a listán, hogy ki a három legnagyobb hatású szegedi politikus, és miért!? Kedves Szerkesztő Urak! Enyhítésért fellebbeznék, ha volna hová, de mivel nincs, így csak folyamodom: hadd írjak én csak 12 fontos eseményről és 12 nagy emberről, Önök pedig rakják szét a körkérésben megadott négy-négy skatulyába - ha tudják... Ha pedig nem sikerül, az nem azért van, mintha háromig se tudnék számolni, csupán helytörténeti ismereteim fogyatékosak ahhoz,

hogy a kitűzött feladatot eredeti formájában oldjam meg. Mindenképpen hálás vagyok azonban, hogy felvettek a megkérdendő listájára, rákényszerítve ezzel, hogy felidézem mindazt, amit városom történetéről szegedivé válásom idestova fél évszázada tartó folyamata során hallottam, olvastam. Mi tagadás, a dolgozatíráshoz egyszer-kétszer le kellett vennem a polcra a Kristó Gyula által szerkesztett hivatalosan négy (valójában hat) súlyos kötetes várostörténetet, s nemkülönben Péter Lászlónak a szegedi genius loci-t idéző könyveit is.

Még egy engedményt kérek: hatodolást. Százhusz évet mértek rám: az árvíz óta napjainkig lezajlott eseményekből, s ugyanennek a jó néhány emberöltőnek a nagyjai közül kellene válogatnom. Én azonban csak kerek száz évet merészkedem a magam módján áttekinteni. A legutóbbi húsz év még nagyon közel van. Esemény is, személy is akad benne kiemelésre érdemes, nem is egy. Csakhogy én objektív próbálok lenni, akkor is, ha tudom,

hogyan teljes mértékben úgysem sikerülhet, és akkor is, ha a szubjektív véleményemet kérdik. Ezért a válogatást 1980-nal fejezem be. Am mielőtt az események felsorolására térnék, mégis elmondom egy szubjektív érzésemet. Szeged szerencsés város, mert szegényes a történelme. Hadd érzékeltessem ezt egy összehasonlítással. Egy kollegám a háború utáni években kisvárosi érettségi után Szentpéterváron szerzett tanári diplomát. A sors Szegedre dobta, s itt is ragadt. Már néhány hét után lelkesen ecsetelte első benyomásait: „Olyan ez a város kicsiben, mint Leningrád: van nagy folyója, vannak parkjai, van színháza, van muzsikája...” Am gondolkodok csak meg, min ment keresztül az a város, úgy is mint Szankt-Peterburg, meg Petrográd, ugyanaz alatt a száz év alatt. Nekünk is vannak mártírjaink, de mi név szerint őrizhetjük az emléküket. Ott csupán a kanonizált mártírok temetőjében három szegednyi tudós, művész, katona, anya és gyermek pihen. Ezért, ha városunk történelmének csúcspontjain talán jelentéktelennek tűnnek, inkább tegyük össze a kezünket ahelyett, hogy a legendás eseményeket hiányolnánk... Hogy az előző hasonlat szellemében folytassam: sub specie aeternitatis kevés volt ugyan itt a cselekmény, akárcsak egy Csehov-dramában, de a nagy szegediek felsorolásából az is kitűnik majd, hogy a jól megírt szerepeket kiemelkedő szereplők játszották. Kezdjük a könnyebb zeregen.

Események. Ezek némelyikét elég említeni, aligha szükséges méltatni. Hogy a legnagyobb események közé tartozik az *árvíz utáni újjáépítés; az egyetemi oktatás megkezdése; a fogadalmi templom és a Dóm tér felépülése; és a szabadtéri játékok megindulása; az nem szorult indoklásra.* Naphoz vagy évhez kevésbé köthető eseményekből is négyet sorolok fel, ezek inkább egy vagy két évtized alatt végbemenő „csendes robbanások”: az *ipari robbanás a XIX. század végén;* ekkora alakult ki a tőkés nagyipar és az ipari munkásság Szegeden; a *kulturális robbanás a századfordulón;* remekírók, köztéri szobrok, mecénások megjelenése, a Kultúrpalota felépülte jelzik ezt az időszakot; a *civilizációs robbanás a hetvenes években;* sok tízezer ember első fürdőszobájá, tízezer első autója, új Tisza-híd, stb.; a *tudományos robbanás ugyancsak a hetvenes években;* az akadémiai biológiai kutató központ Szegedre települése, a számítástechnika meggyökeresedése, a nemzetközi információcsere tömeges megindulása.

Végül következnek Magyarország négy jeles napja, amelyek Szegeden is épp oly jelentősek voltak, vagy éppenséggel Szegedhez kapcsolódnak: *1918. október 31., az öszirozsás forradalom napja; 1919. május 31., a nemzeti kormány eskütétele Szegeden; 1944. december 2., a nemzeti függetlenségi front megalakulása Szegeden; 1956. október 23., a magyar forradalom napja.*

A válogatás bizonyára szokatlan, s magyarázatra szorul. A magyarázat nem lesz szakszerű, de hiszen nem is ezt várják tőlem. A négy nap közül háromnak a jelszava a függetlenség és demokrácia volt. A jelszavak kitűzték a célt - különböző okokból - egyik alkalommal sem sikerült elérni, de a jelszavakkal megindított mozgalmak nyomán működőképes modernizációs stratégiák indultak el. Az első jeles nappal kezdődött és a második módosított modernizációt ma Horthy Miklós nevéhez kapcsoljuk. A harmadikkal indult modernizáció félresiklott, de a negyedik nap, jóllehet mozgalmal elbukott, mégiscsak újat nyitott egy újabb, végső soron sikeres modernizációhoz, amelyet Kádár János nevével szokásos összekapcsolni. E két országos vezető érája Szeged számára két jelentős fejlődési szakaszt jelentett, s ezért sorolom én a két októberi napot - együtt a hozzájuk szorosan kapcsolódó szegedi események napjához - Szeged legjelesebb napjai közé.

Szereplők. Személyek esetében inkább, mint az eseményekében, egyeseket szükségesnek érzek majd részletesebben méltatni. Nem vonatkozik ez néhány kihagyhatatlan nagyságra, akik nevének pusztán említése már elegendő. Közöttük is a legelső *Szent-Györgyi Albert*, egyetlen szegedi - egyben egyetlen hazai - Nobel-díjasunk. Szent-Györgyi nemcsak minden idők legnagyobb szegedi tudósa, hanem itt töltött másfél évtized alatt a városnak és egyetemének meghatározó személyiségű polgára is volt. A másik egyetem névadója, József Attila rövid ideig élt Szegeden, legnagyobb versei nem itt születtek. Hogy mégis joggal viselte nevét a tudományegyetem, arra egyik tudós barátom két évvel ezelőtt mondott szavai világítanak rá: „Kár, hogy most, amikor a két szegedi egyetem egyesül, Szent-Györgyi Albert és József Attila neve is elvész. Pedig az én kis francia Larousse lexikonomban pontosan ez a két magyar név szerepel.” Az én kis alkalmi névsoromban József Attila nem szerepel, akkor sem, ha öt hét évszázad egyik legnagyobb magyar költőjének tartom. Hasonlóképpen kimaradnak a magyar irodalom néhány évet Szegeden töltött mesterei, Mikszáth, Gárdonyi, Babits, Radnóti is, hiszen ők sem voltak szegedi írók. Az, hogy valaki szegedi író, nem elismerés, nem is lebecsülés. Szegedi íróknak lenni sorsot jelent, s a nagy magyar költők közül *Juhász Gyula*, a nagy prózaírók közt pedig *Móra Ferenc* osztályrésze lett ez a sors. Hogy csupán kettőjüket em-

lítem, azon is múlik, hogy csak tizenkét nevet választhatok, s ezért pontosan tizenkét nevet fogok dőlt betűvel írni. (Szomorú is vagyok, hogy nem lesz köztük Tömörkény István.) Juhász Gyula és Móra sem szorulnak indoklásra, nem is annak számom a „Szegedi tulipántos láda”-t, sem pedig a „Szonett Szegedhez” című költeményt, csak éppen eszembe jutottak. Az utóbbit a Dugonics téren is olvashatjuk, hála a köztudókat előrelátó tervezőnek, akik tartós, de amúgy értéktelen fémből készült betűkkel írták köré Juhász Gyula gyönyörű sorait.

Most három állami tisztviselő következik, még mindig azok sorából, akik neve után aligha tehet valaki kérdőjelet. A nagy árvíz után Szeged újjáépítéséhez ész, erő és akarat fogott össze. Az észak *Lechner Lajos* budapesti mérnök, az erőt *Tisza Lajos* testés-tette meg, aki politikusból itt vált államférfivá. Élvtizedes szegedi közös munkálkodásuk mindkettejük számára életük csúcspontja volt. Lechner, az európai kvalitású városépítész már Budapestet is alakította, az Andrássy út az ő tervei alapján épült. Itt a kétszázegynéhány megmaradt ház köré ő képzelte el és tervezte meg azt a várost, amelyben most élünk. Szinte torokszorító érzés ránézni Lechner Lajos 1880-ban készített Szeged-térképére, amelyen az apró, szabálytalan hálózatot alkotó utcácskák vékony vonalai és az épen maradt épületek kis fekete téglalapjai fölött erős piros vonalak jelenítik meg a zseniális mérnök bátor álmát: a mai Szeged-térkép minden lényeges elemét! Tisza Lajos feladata másképpen volt nehéz: az akkori miniszterelnök testvére volt, s királyi felhatalmazással irányította egy számára ismeretlen város újjáépítését. Közfelháborodással fogadták, s ne gondoljuk, hogy a sajtó, mint negyedik hatalmi ág, akkor nem működött: az árvízről és az újjáépítés kezdeteiről Mikszáth Kálmán tudósított, minden politikai huncutságoknak már akkor nagy szakértője. Gondoljuk el, milyen élvezettel tűzte tolla hegyére a „gátlástalan nepotizmust”... A mindig is megtalálható kincstári optimisták mellett egyedül a száműzött Kossuth Lajos gondolta végig torinói magányában, hogy a rossz ómenek talán jóra is fordulhatnak. Így is történt: miniszterelnök bátyjának támogatását a királyi biztos Szeged javára fordította, „jöttment” volta pedig a részrehajlás vétkétől óvta meg. Másfél év múltán maga Mikszáth is megemelte kalapját előtte - ugyancsak a sajtóban. Ezt teszem én is az évszázad tizenkettes csapatába való bevalogatásával, habár azt tisztelettel megemlítem, hogy a két nagy városépítő megbecsülése mutatja az erő és az ész közmegejtése közötti különbséget. Tisza Lajos nevét körűt viseli, Fadrusz János készítette szobra a Szechenyi teret díszíti, Lechner Lajos csupán egy csúnyácska - habár a két háború között a Rozália-kápolna odatelépítésével kissé megszépült - teret kapott, s csak a hetvenes években helyezték el a téren emlékkövét. Igaz viszont, hogy a Lechner tér százhusz év óta egyfolytában ezt a nevet viseli, ami nem sok szegedi utcanévről mondható el - a Tisza Lajos körűtről sem... A sors is megjutalmazta a két derék küzdőtársat: örögörökben is örömmel véghezvették munkájukat. Tisza a király mellett szolgált, személye körüli miniszterként, Lechner pedig megírta Szeged újjászülésétörténetét. Alig hiszem, hogy cseréltek volna egymással!

A harmadik kiemelkedő főtisztviselő *Klebelsberg Kunó*. Bár az egyetemet nem ő telepítette Szegedre, kultuszministersége kilenc esztendeje alatt az államot és a várost egyaránt korábban elképzelhetetlen mértékű áldozatokra bírta rá az egyetem érdekében. Gondoljuk meg, hogy miniszteri szolgálatának fele eltelt, mire az inflációs korona helyébe a szilárd pengő lépett! Mégis, további négy év után már elkészült a Dóm tér, a természettudományi tanszék korszerű otthona, árkádjai alatt a nemzeti pantheon. S addigra ugyancsak állt és működött jó néhány klinikai épület. Szent-Györgyi Albertet is Klebelsbergnek köszönhetjük: ő hívta haza Cambridge-ből, szegedi professzornak. Ha nem is lakott itt, sűrűn járt Szegeden. Vonzalma a város iránt nem volt egyoldalú: a három szegedi szavazókörzetben 1926-ban is, 1931-ben is két-két ellenzéki képviselőt választottak meg, a harmadikban azonban Klebelsberg mandátuma nem volt kérdéses.

Szegedi magán-pantheon következő jelöltjeit már időrendben sorolom föl. Az első *Bakay Nándor*, aki már a Víz előtti évtizedekben ismertté vált, nemcsak mint helyi feltörekvő költő-dinasztia örököse, hanem jó tollú szegedi néprajzosként is. A kiegyezés utáni iparosodás zászlóvivője volt Szegeden: kiállított a bécsi világiállításán, kezdeményezte a szegedi országos ipari vásárt. Az árvíz után a rekonstrukciót vezénylő királyi biztos tanácsba is kinevezték, mint ellenzéki képviselőt. Kossuth vele levelezett kedvelt városa („nemzetem büszksége!”) újjáépítéséről - a tanácsokon túl 350 aranyfrankot is küldött. A Kossuth-kapcsolat aligha fokozta a királyi biztos szimpátiáját Bakay iránt, aki egyébként a legnagyobb árvízkarosult volt: javait elmosta az ár, gyára tönkre is ment belé. Az ingóságok elpusztulásáért ugyan nem járt kárpótlás a kárvallottaknak, ami bizonyos szempontból bölcs intézkedés volt: csak az ingatlanban esett kárt lehetett megbízhatóan felbecsülni. Bakay azonban talpra állt. Az el-

sők között vonta be a banktőkét vállalkozásába. A Bakay-féle Fonó-, Szövő-, Kötélgár és Kenderbevéltő Rt. 1883-ban a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank pénzéből indult újra és vált az ország legnagyobb kenderfeldolgozó üzemévé. Ezt a folyamatot azonban Bakay már „csak” műszaki igazgatóként vezényelte. Nem is került be a századvégi jelentős szegedi tőkepénzeseinek névsorába. Am alapító tagja lett a Dugonics Társaságnak, amely 1892-ben a francia akadémiahoz hasonló szigorúsággal, negyven taggal kezdte meg működését. Ennek a társaságnak első elnöke *Lázár György* volt, akkor még csak helyettes polgármester, később a város legendás híru vezetője, mint „szoborállító polgármester” (1904-től 1915-ig). A Széchenyi tér Tisza felőli oldalán Tisza Lajos, Vásárhelyi Pál, Széchenyi István és Deák Ferenc szobra az ő kezdeményezésére s az ő torony alatti évei alatt került a helyére, csakúgy, mint Klauzál Gábor, Erzsébet királyné és Dankó Pista. Helyettes korában ugyancsak ő bábáskodott a Kultúrpalota létrejötté körül, de még az újszegedi SZAK-pályát is ő adta át a város közönségének. S ne gondoljuk, hogy ő csak amolyan „szeretnivaló literary gentleman” volt, ahogyan Ady Endre nevezte. 1905-ben a Fejérváry-féle „darabont-kormány” idején méltósággal vezette – és sikerre vezette – a szegedi önkormányzat ellenállását az alkotmányellenes központi hatalommal szemben.

Lázár Györgyöt egy másik nagy városvezető, *Somogyi Szilveszter* követte, aki 1915-től úgyszintén haláláig, 1934-ig ült a polgármesteri székben. Háború, forradalmak, megszállás, ellenforradalom, Trianon, infláció és gazdasági világválság évei estek ebbe a szűk két évtizedbe, de Somogyi Szilveszter mindig, mindenkiél szót értett, s olykor szót értetett. Kivétel volt persze a Tanácsköztársaság öt napja, azaz csak három. Ugyanis 1919. március 21-e péntekre esett, s a jó emlékezetű szegedi értelmiségi, Czibula Antal nem vágyhatott különösebben a polgármesterségre, mert csak hétfőn ment be a hivatalba, hogy a direktórium tagjaként átvegye – mint aztán kiderült, mindössze szerdáig terjedő hatállyal – a város irányítását. Nekem, sok évvel Somogyi Szilveszter halála után Szegedre került jövevénynek, neve nehezen juthatott volna eszembe, ha nem emlékeztem volna rá az egyetemalapítók emléktáblájáról, amelyet 1989 elején merő „vagány-

ságból” rakattunk vissza múzeumi búvóhelyéről az egyetemi kémiái épülettömb falára Trogmayer Ottó kollégámmal és Müller-né Baló Ilona tanítványommal (mint múzeumigazgatóval, illetve városi tanácselnökkel) együttműködve. Az az ember, aki az említett szűk esztendőkből elérte, hogy a városi törvényhatósági testület Klebelsberg méltó partnereként építette Szegedet és egyetemét – méltó rá, hogy megőrizzük emlékezetét a város legnagyobbjai között. A bevetőben említett várostörténet kötet szerkesztője, Serfőző Lajos szavaival élve, rugalmasság, taktikai érzék, rutin és tapasztalati bölcsesség jellemezte, s Móra Ferenc is szívesen és őszintén vállalta „gazdájának”.

A sorban *Riesz Frigyes* következik, Szent-Györgyi mellett a másik szegedi tudós, akinek önálló szócikket szentel az Encyclopaedia Britannica, s további hét szócikkében idézi fel Riesz matematikai eredményeit. Riesz Kolozsvárról jött az egyetemmel és Haar Alfréddal együtt. Kettejük munkája tette a várost világszerte elismert matematikai központtá. Nem volt élettől elszakadt szobatudós, két ízben vezette is az egyetemet: először a húszas évek derekán, utána pedig 1945 elejétől a tavaszi szemeszter végéig. „Nemcsak tudósnak, embernek is talpig férfi volt” – emlékezett erre a kemény félévre Hermann István Egyed, a tudós premontrai, aki ugyanekkor bölcsészkar dékánként szolgált.

Befejezésül két nagy név, amelyek viselőivel személyesen is találkoztam: *Bálint Sándor* és *Vaszy Viktor*. Bár Juhász Gyulához és Móra Ferenchez hasonlóan ők sem szorulnak méltatásra, hadd idézzem fel Bálint Sándor közismert építetornans-át: „a legszőgedibb szögedi”, meg talán nem eléggé ismert művét, az Ünnepi kalendárium három kötetét. Vaszy Viktorról pedig annyit is elegendő lenne említeni, hogy neki köszönhetjük a szegedi operaszínház néhány évtizedes virágzását, nem kis részben a szabadtéri játékokat, és sok nagy szegedi énekest, akik közül helyszűke okán itt csak Gregor Jósikát említem. Mégsem hallgathatom el, hogy Vaszy két kis opusza (amelyeket nem sorol fel a zenei lexikon) mindmáig nosztalgiával tölt el, valahányszor eszembe jut: a kisgyerekként megtanult erdélyi induló, és az egyetemi éveim alatt hallott varázslatos filmzene, a Vadvízország kísérő zenéje.